

GYORGYOVICH MIKLÓS

Elválasztott terek, összefonódó sorsok

Virág Tünde a hazai perifériákról

RECENZIO

DOI: 10.56699/MT.2025.3.8

ABSZTRAKT

A rendszerváltás után Magyarországon új típusú társadalmi perifériák jelentek meg: nem, illetve nemcsak a városok külső gyűrűjében, hanem kistelepülésekre, falvakra koncentrálódva. Virág Tünde *Kirekesztve – Falusi gettók az ország peremén* című kötete e terek társadalomtörténetét, jelenét és kilátásait tárja fel a téma iránti érzékenységgel, statisztikai adatokra építve, mindemellett mélyinterjúk, tereptapasztalatokra épülő megközelítéssel teszi az olvasó számára „testközelivé” a perifériára szorult közösségek mindennapi valóságát. A szerző kvalitatív terepmunkája alapján mutatja be, hogyan alakulnak ki a falusi szegregátumok, és hogyan formálódnak a „gettók” a társadalmi, intézményi és térbeli kirekesztés következményeként. Virág könyve alapmű azok számára, akik a magyar vidéki társadalom mélyre szorult rétegeit és strukturális újratermelődésüket kívánják megérteni.

KULCSSZAVAK: gettósodás, roma közösségek, szociográfia, strukturális egyenlőtlenség, társadalmi felelősség

Virág Tünde kétségtelenül a hazai településszociológia és romológia meghatározó alakja. Munkássága testközelbe hozza a rurális marginalitást, a térbeli kirekesztettség és a roma közösségek helyzetét Magyarországon. Több évtizedes pályája során számos empirikus kutatásban és elméleti munkában vizsgálta a hátrányos helyzetű települések és a perifériára szorult közösségek társadalmi, gazdasági és térbeli folyamatait.

A *Kirekesztve – Falusi gettók az ország peremén* című kötet 2010-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál. Keletkezése egy olyan társadalmi és politikai környezethez kötődik, amelyben

a rurális térségek deprivációja, a roma közösségek hátrányos helyzete, a falusi gettósodás folyamatai egyre erőteljesebben jelentkeztek a rendszerváltás utáni Magyarország immár két évtizede során. A kötet aktualitását az adta, hogy a 2000-es évek végére világossá vált: a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek újratermelődnek, és a politikai beavatkozások gyakran csak részlegesen tudják kezelni a strukturális problémákat (vö. Kovách, 2012).

A *Kirekesztve* átgondolt szerkezettel vezeti végig az olvasót a rurális marginalitás mechanizmusain. A kilenc fejezet logikai rendje fokozatosan mélyülő elemzést kínál: az első rész a települési egyenlőtlenségek történeti és strukturális hátterének feltárásával indul, ahonnan a perifériára szorult közösségek társadalmi, gazdasági és etnikai dimenzióinak vizsgálatára tér át. A kötet központi fejezetei részletes esettanulmányokon – Alsószentmárton mellett több bódvalenkei eseten, valamint a csereháti térséghez tartozó encsi, edelényi és szikszói járásbeli települések példáján – keresztül mutatják be a kirekesztettség térbeli és szimbolikus formáit. Végül az utolsó egység leginkább szintetizáló jellegű, és a falusi gettósodás társadalompolitikai tanulságait értékeli.

A kötet módszertana elsősorban a kvalitatív megközelítésre épül. Virág terepmunkája során mélyinterjúkat, a résztvevő megfigyelést és helytörténeti dokumentumokat egyaránt felhasznált. Kutatói jelenléte nem csupán adatgyűjtési eszközként, hanem reflexív szociológiai attitűdként is értelmezhető.

FŐBB EREDMÉNYEK

A kötet három tematikus egységre épül. Az első a magyar településszerkezet történeti fejlődésének és jelenlegi állapotának elemzésével indul, már az első mondatban rámutatva, hogy Magyarország „falusi ország” maradt, azaz a városfejlődés elmaradása strukturálisan is konzerválta a társadalmi egyenlőtlenségeket. A szerző Erdei Ferenc és a hetvenes évek falukutatásaira támaszkodva mutatja be, hogy az iparosodás és városiasodás szétválása a magyar társadalom hierarchikus tagolódásában is teret nyert: a falusi térségek a szakképzetlen, segédmunkásként dolgozó népesség lakóhelyévé váltak, míg a városokban koncentráálódtak a szellemi és magasabb presztízsű foglalkozások.

Az iparosítás és urbanizáció torz, időben eltolt és strukturálisan ellentmondásos folyamata nyomán a városok aránya lassabban növekedett, mint az iparban foglalkoztatottaké, aminek következtében tömegesen maradtak vidéken olyan munkások, akik nem integrálódtak a városi életformába és infrastruktúrába. A lakóhely és a munkavégzés szétválása – különösen az ingázás – hosszú távon konzerválta az alsó társadalmi rétegek területi eloszlását és a rurális szegénység struktúráját.

Virág idézi Konrád György és Szelényi Iván (1971) klasszikus város–falú dichotómiáját, miszerint a magyar településszerkezetben a társadalmi rétegződés hierarchiája egybeesik a térbeli hierarchiával. A szocialista iparosítás túlsúlya az infrastrukturális beruházások városi koncentrációjához vezetett, míg a falvakban élők, főleg a szakképzetlen, alacsony státusú munkásrétegek, fokozottan kiszolgáltatottá váltak. Ezzel

összefüggésben a községekben élő népességre a magas természetes szaporodás, a szak-képzetlenség és az elvándorlás jellemző.

A kötet második egységét indító ötödik fejezet a hátrányos helyzetű kistelepülések szociálpolitikai intézményrendszerét és annak működési logikáit vizsgálja egy észak-magyarországi válságtérség esettanulmányán keresztül, rámutatván, hogy az önkormányzatosság intézményes keretei miként torzulnak a perifériákon: a helyi önkormányzatok egy-szerre jelennek meg mint szociálpolitikai szereplők, munkaadók és kontrollmechanizmusok, ám tény-leges jóléti funkcióik egyre inkább kiüresednek. Részletes betekintést kapunk abba, hogyan vált a települési szociálpolitika fő céljává a társadalmi kontroll és a „rend” fenntartása, szemben a jólét növelésével vagy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésével. Az önkormányzat mint munkaadó kiemelt szerepet játszik ebben a dinamikában: a közmunka nemcsak anyagi, hanem morális és státusbeli alárendeltségi viszonyokat is létrehoz.

A hátrányos helyzetű településeken működő iskolák nem csupán gettóban lévő intézmények, hanem gettóiskolákká is válnak, azaz funkcionálisan is konzerválják a társadalmi és etnikai különbségeket.

A közfoglalkoztatás mint „szimbolikus integrációs forma” valójában a függés és kiszolgáltatottság intézményesítését szolgálja.

A fejezet egyik kulcsállítása, hogy a jóléti szociálpolitika lokális gyakorlataiban megfigyelhető egyfajta „intézményes cinizmus”: a források szűkössége, a normatív szintű támogatások elégtelensége, valamint a szakmai háttér hiánya olyan helyi gyakorlatokat eredményez, amelyek gyakran diszkriminatívak, paternalisták és etnikailag is torzítottak. Az önkormányzati szociálpolitika gyakorlati működése során a megsegényítés, a kiközösítés és az önkényesség is megjelenik, a szociális támogatások elosztása pedig sokszor a személyes lojalitáson, nem pedig a jogszerűségen alapul. A szerző itt különösen kritikus az „Út a munkához” programmal szemben, amely ugyan a társadalmi integráció célját hirdette, a valóságban egyfajta „gettófoglalkoztatási modellként” működött. A jóléti rendszer keretei között tehát nem valósult meg a társadalmi mobilizáció, miközben a rendszer továbbra is fenntartotta a „segítés” látszatát.

A hatodik fejezet az iskolai szegregáció és az oktatási rendszer egyenlőtlenségeinek térbeli és társadalmi összefüggéseit elemzi. Központi tézise, hogy a hátrányos helyzetű településeken működő iskolák nem csupán gettóban lévő intézmények, hanem gettóiskolákká is válnak, azaz funkcionálisan is konzerválják a társadalmi és etnikai különbségeket. Bemutatja, hogy a szabad iskolaválasztás rendszere miként gyorsította fel az iskolai szelekció és szegregáció folyamatait. A mobilisabb, jobb státusú (főként nem roma) szülők elviszik gyermekeiket a környékbeli nagyobb településekre, míg a legrosszabb helyzetű családok gyerekei maradnak a helyi, alacsony presztízsű, szakmailag gyengén ellátott intézményekben. A fejezetben megjelenik a tanárok és iskolavezetők perspektívája is,

akik szakmai és erkölcsi dilemmák között vergődnek, miközben nem látnak valódi megoldást a szegregációs spirálból való kilépésre.

A kötet harmadik egysége három fő fejezeten keresztül tárja fel az aprófalvakban élők munkapiaci útjait, társadalmi viszonyait és megélhetési stratégiáit, a roma lakosság helyzetét, a párhuzamos társadalmi világok együttélését és a falvak belső rétegződését hangsúlyosan kezelve. A szerző részletesen elemzi a helyi lakosság munkaerőpiaci integrációjának „lehetőségeit”, de leginkább a hiányukat. A tartós munkanélküliség, a szakképtelenség, a közlekedési infrastruktúra fejletlensége és a strukturális diszkrimináció együttese olyan társadalmi csapdahelyzetet alakítottak ki, amelyben a munkavállalás sokak számára csupán elméleti lehetőség marad. A közfoglalkoztatás rendszere itt is előkerül, mint a „munka világa” és a „segélyezett lét” közötti átmeneti zóna, ám Virág Tünde rámutat, hogy a közmunka nem jelent érdemi kiutat, inkább a strukturális kiszolgáltatottság intézményes formájává vált.

Központi témaként foglalkozik a kötet a falvak párhuzamos társadalmi világainak kialakulásával is, leginkább a nem roma és roma népesség viszonyrendszerében. Részleteiben tárul elénk, ahogy a rendszerváltás után a roma lakosság kiszorult a formális munkaerőpiacról, miközben a falusi társadalom alsó rétegei között is erősödtek az etnikai alapú határvonalak.

A történeti rekonstrukcióban a parasztok mint a hagyományos falusi normák letéteményesei jelennek meg, akik az ipari munka világába integrálódtak, de identitásukban megőrizték agrárgyökereiket. Velük szemben a „cigányok” fokozatosan kiszorultak a falusi világ peremére, ahol a stigmatizáció, a kontroll, a térbeli és szimbolikus elkülönítés egyre erősebb lett. E rész érdeme, hogy nem egynemű roma közösségeként ábrázolja a vizsgált csoportokat, hanem differenciált módon mutatja be a belső rétegződést, a túlélési stratégiákat és a mobilitási esélyeket. Az „élet a falun belül” és „kívül” alcímek alatt bemutatott társadalmi térkép hangsúlyozza, hogy az etnikai és osztályalapú elkülönülés nemcsak a települések között, hanem azok belső szerkezetében is jelen van.

Az utolsó fejezetben a szerző a falusi társadalom hosszú távú változásait követi végig: hogyan alakultak át a megélhetési stratégiák a szocializmusban, és hogyan jelentek meg új formák a rendszerváltás után. Az „elfoglalt falu” koncepciója szerint egyes falvakban a roma lakosság arányának gyors növekedése, a nem roma lakosság elvándorlása és az új, etnikai alapú lakóter szerkezet olyan társadalmi átalakulást idéz elő, amely újfajta térhasználatot, normákat és értelemszerűen konfliktusokat eredményez. Külön figyelmet kap a falun belüli mobilitás és differenciálódás: még az aprófalvak zárt világán belül is megfigyelhető egyfajta „rétegződő gettó”, ahol egyes családok sikeresebbek a helyi kapcsolati hálók kiaknázásában, míg mások mélyebb nyomorba süllyednek.

Ez utóbbi fejezetcsoporthoz a kötet harmadik nagy egysége talán a legfontosabb a gettósodott falvak belső társadalmi világának megértéséhez, amely szerint a kirekesztés nemcsak kívülről jön, hanem az érintett közösségek belső világában is strukturálódik. A munkaerőpiaci marginalizáció, az (etnikai) szegregáció és a falun belüli rétegződés

összeérő folyamatokat alkotnak, amelyeknek egy párhuzamos társadalom az eredménye, sajátos normarendszerrel, intézményi viszonyokkal és térhasználattal.

KRITIKAI ÉSZREVÉTELEK

Virág Tünde kötete a magyar szociológiai hagyományhoz híven annak kiváló példája, hogyan lehet a helyi társadalmak életét érzékenyen és részleteiben feltárni. A kötet logikailag jól strukturált, tartalmilag koherens, módszertanilag igényes, saját fogalmaiban is végig konzekvens. Mindössze néhány ponton fogalmazhatók meg vele kapcsolatban kritikai észrevételek, amelyek közel sem valamiféle minőségi hiányra utalnak, sokkal inkább reflexióként kezelendők.

A szerző a falusi társadalmak deprivált, leszakadó csoportjaira összpontosít, így értelemszerűen alig esik szó a (helyi) „középréteg” vagy más státuszmegtartó rétegek szerepéről. Azok a háztartások, amelyek valamiképp képesek voltak alkalmazkodni a rendszerváltás utáni kihívásokhoz (akár jövedelmező mezőgazdasági vagy kisvállalkozói tevékenység révén), nem igazán jelennek meg hangsúlyosan a kötetben, e szereplők ugyanakkor fontosak lehetnek a helyi normarendszerek és társadalmi viszonyítási pontok megértéséhez.

Szintén megemlíthető, hogy bár a roma közösségekről szóló szövegrészek érzékenyen reflektálnak a belső különbségekre, ezeket a kötet nem bontja ki részletesen sem gazdasági, sem kulturális szempontból, így például mintha nem jelennének meg élesen a vallási, generációs vagy migrációs tapasztalatokon alapuló belső tagoltságok. Pedig e differenciák bemutatása árnyalhatná valamelyest a „gettó” fogalmát.

E kritikai észrevételek természetesen nem vonnak le a kötet érdemeiből, sokkal inkább a jelentőségét és mélységét emelik ki azáltal, hogy továbbgondolásra késztető kérdéseket nyitnak meg az olvasó előtt.

Virág Tünde *Kirekesztve* című kötete egyszerre szól a szociológiai szakmának és a szélesebb közönségnek. Talán legnagyobb erénye, hogy a tudományos igényességet kiválóan ötvözi a terepkutatói empátiával és ezek közérthető bemutatásával. Érzékeny terepmunkája és mélyreható társadalomismerete lehetővé teszi, hogy a rurális marginalitás és a falusi gettósodás folyamatait úgy tárja fel, hogy közben a helyi közösségek saját logikáját is érthetővé tegye az olvasó számára.

A kötet így nemcsak szociológiai szempontból jelentős azáltal, hogy új megközelítésekkel és gazdag empirikus anyaggal járul hozzá a perifériák és a roma közösségek vizsgálatához, hanem gyakorlati és erkölcsi üzenetet is hordoz, mivel implicit kérdései elkerülhetetlenül érintik a társadalmi igazságosság és az esélyegyenlőség problémakörét. Ezzel együtt a szakpolitikai döntéshozók és a civil

Az elzárt falvak története tehát arra késztetnek bennünket, hogy nézzünk szembe az intézményes és egyéni szinten is működő kirekesztés felelősségével, és gondoljuk újra, mit jelent valóban befogadó társadalmat építeni.

szervezetek számára is fontos tanulságokkal szolgál a kirekesztettség és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről.

A kötet végső üzenete pedig túlmutat a szűk értelemben vett tudományosságon: erkölcsi felhívást intéz a magyar társadalomhoz. Ahogyan Virág is fogalmaz: „A többségi társadalom azzal, hogy gyakorlatilag teljesen elszigetelte, kirekesztette a falu egész társadalmát, egyben szabad utat engedett annak, hogy a település maga szervezze meg mindennapi világát, életét, alakítsa ki saját szabályait” (Virág, 2010: 255). Az elzárt falvak történetei tehát arra készítetnek bennünket, hogy nézzünk szembe az intézményes és egyéni szinten is működő kirekesztés felelősségével, és gondoljuk újra, mit jelent valóban befogadó társadalmat építeni.

*Virág Tünde (2010): Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén,
Budapest, Akadémiai Kiadó*

Felhasznált irodalom

KONRÁD GYÖRGY – SZELÉNYI IVÁN (1971): A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai, *Valóság*, 14 (12), 19–36.

KOVÁCH IMRE (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Separated Spaces, Intertwined Fates

Tünde Virág on Hungary's Periphery

ABSTRACT

Following the regime change in Hungary, a new type of social periphery emerged – one that is located not only on the urban margins but also increasingly concentrated in small settlements and rural villages. *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén* ("Excluded: Rural Ghettos on the Margins of the Country") by Tünde Virág explores the social history, present condition, and future prospects of these spaces with a high degree of sensitivity. Drawing on statistical data as well as in-depth interviews and fieldwork, the book brings the everyday realities of marginalized rural communities close to the reader. Based on her qualitative field research, the author analyzes how rural segregated areas come into being and how "ghettos" are formed as a consequence of social, institutional, and spatial exclusion. Virág's book is a foundational contribution for anyone seeking to understand the structurally reproduced marginalization of disadvantaged groups within Hungarian rural society.

KEYWORDS: ghettoization, Roma communities, sociography, structural inequality, social responsibility

GYORGYOVICH MIKLÓS | Okleveles szociológus (PPKE BTK), doktorjelölt (ELTE Szociológiai Doktori Iskola), óraadó tanár (KRE BTK), a Századvég Alapítvány szakmai vezetője. Kutatási területei: vallásszociológia, ifjúságszociológia, önkéntesség és társadalmi rétegződés.